

Szabó András

Á REFORMÁTUS TANÁRI HIVATÁS
APÁCZAI CSERE JÁNOS KOLOZSVÁRI BEKÖSZÖNTŐ BESZÉDÉBEN

Vannak olyan 17. századi puritán szövegek, amelyeket ma is inkább csak óvatosan kerülgetünk. Ilyen Medgyesi Pál dialógusa a presbitériumról,¹ s ilyen Apáczai Cserre János kolozsvári beköszöntő beszéde. A székfoglaló oráció 1656. november 20-án hangzott el latin nyelven, kézírata jelenleg az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban található.² Orosz Lajos magyar fordítása nem az eredeti, hanem az 1894-es latin szövegkiadás³ alapján készült, több kiadásban is megjelent, s a Magyar Elektronikus Könyvtárban is elérhető.⁴ Mivel már több évtizedes átültetésről van szó, érdemes lenne felülvizsgálni, annál is inkább, mert szemmel látható gyengeségek találhatók benne. Az „academia” szót például akadémiának fordítja, ami a mai körülmények között félreérthető, Apáczai ugyanis egyetemre gondolt.⁵ Előre jelzem, hogy amikor majd idézek a magyar változatból, akkor a nyilvánvaló hibákat javítani fogom.

A szöveg keletkezésének körülményei közismertek: a jeles magyar pedagógus – többek között puritán nézetei miatt – összeütközésbe került a gyulafehérvári főiskola új vezető professzorával, Basiriussal, aki egy tanév végi nyilvános vizsgán a szintén konzervatív II. Rákóczi György fejedelem előtt kényszerítette színval-

- ¹ MEDGYESI PÁL: *Dialogus politico-ecclesiasticus. Az az két keresztény embereknek egymással-való beszélgetések, kiknek egyike, ugymint az kezdezkedő némelly dolgokban meg nem szintén elég tanult és erős, de nem általkodott, hanem örömet tanuló; a másik és a felelő tanultabb és vastagabb. Beszélgetések nagyon az egyházi igazgató presbyterekről, avagy vénekről, oeregekről és az presbyteriumról, egyházi tanásról.* ..., Bártfa, ifj. Klósz Jakab, 1650. (RMNy 2309.) – Medgyesi nem fogta vissza magát, s radikális puritán álláspontra helyezkedett. A „püspök” szóról például a „pök” (a „köp” archaikus, nyelvjárási változata) jutott eszébe...
- ² Eredetileg a Kolozsvári Református Kollégium levéltárának volt a része az ún. Apáczai-albumban. Az államosítás idején a püspöki hivatalba került, 1988 óta Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár őrzi. Jelzete: A Kolozsvári Református Kollégium levéltára (töredék), D 2-es fond. Apáczai-album. (Köszönöm Ósz Sándor Elődnek az információt.)
- ³ APÁCZAI CSERE JÁNOS: *Oratio de summa scholarum necessitate earumque inter Hungaros barbariei causis.* fordította és előszó Felméri Lajos, Kolozsvár, nagyajtai Kovács Albert, 1894.
- ⁴ APÁCZAI CSERE JÁNOS: *Válogatott pedagógiai művei,* kiadta és fordította Orosz Lajos, Budapest, Tankönyvkiadó, 1976, 181–205.; <https://mek.oszk.hu/07300/07334/07334.htm> (Letöltés: 2023. január 24.)
- ⁵ Az egyetem nyelvújítási szó, a régiségben univerzitás vagy akadémia elnevezéssel illették. Apáczai megkülönbözteti az akadémiát és a főiskolát, tehát nyilvánvaló a szó jelentése. Hasonló fordítási gyengeség a Dacia szó használata – Orosz az adott politikai körülmények között nem merte leírni az „Erdély” szót.

lásra. Fél esztendeig állás nélkül volt, majd a puritánokat kedvelő öreg fejedelem-asszony, Lorántffy Zsuzsanna támogatásával megkapta a kolozsvári gimnázium vezetését, ahová korábbi diákjainak egy része is követte. Látszólag jobb irányba fordultak a dolgok, de talán már ekkor is beteg volt, s a kolozsvári iskola romladoszó épülete erősen felújításra szorult. Mindezek az előzmények okozhatták, hogy ez a beköszöntő beszéd sokkal keményebb, sürgetőbb, kritikusabb és indulatosabb lett, mint a korábbi hasonló gyulafehérvári.⁶ Ez magyarázza azt is, hogy míg a gyulafehérvári beszéd megjelent nyomtatásban, a kolozsvári hosszú időre kéziratban maradt.

A beszédet először Bán Imre monográfiája elemezte alaposan. Gondolatmenetének ugyan vannak a kor ideológiájához kötődő elemei, de tisztázta a lehetséges forrásokat, s retorikai szempontból is leírta a szöveget.⁷ Orosz Lajos szövegkiadásának bevezetője csak röviden érintette a témát, s arra hívta fel a figyelmet, hogy az oráció az egyetemtervezet szerves előzménye.⁸ Az újabb szakirodalomban Posta Anna fejlesztette tovább a Bán Imre által megnevezett egyik forrással való kapcsolatot.⁹ Dienes Dénes pedig talált egy nem sokkal későbbi sárospataki beszédet, amely szintén kritikusan mutatta be a hazai iskolák állapotát.¹⁰ Továbbra is kérdés, hogy ilyen szakirodalmi előzmények után érdemes-e újra elővenni Apáczai beszédét. Meggyőződésem, hogy igen, a Kádár-rendszerben bizonyos dolgokat nem lehetett kimondani,¹¹ s egyébként is vannak olyan tanulságok, amelyek ma is érvényesek.

Ha elkezdjük olvasni, már a beszéd címe is sokatmondó: „Az iskolák felettébb szükséges voltáról és a magyaroknál való barbár állapotuk okairól.”¹² A tanári pálya mint önálló foglalkozás jelenik meg a szövegben, nem előzmények nélkül, de mégis először hangsúlyosan kimondva. Lépünk vissza száz esztendőre, s nézzük meg, hogyan alakult a 16. század közepén, második felében a református értelmiségiek tipikus életpályája. Egy hazai kollégium elvégzése után a diák elmehetett tanítani egy alacsonyabb fokozatú iskolába. Innen néhány év múlva háromfelé vezetett az út, maradhatott tanító, lehetett belőle lelkész (jellemzően kisebb helyen, gyengébb előmeneteli lehetőséggel), vagy külföldi egyetemre indult, ahonnan ha-

⁶ BÁN Imre: *Apáczai Csere János*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958, 434–448.

⁷ Uo., 454–472. – Bán Imre leírja az Apáczai-albumot is, amelyet akkor még a kolozsvári református püspöki hivatalban őriztek.

⁸ OROSZ Lajos: *Apáczai Csere János pedagógiai munkássága*, in: Apáczai: *Válogatott*, 67–71.

⁹ POSTA Anna: Alistáli Farkas Jakab 1652-es respondens felelete mint Apáczai Csere János De summa scholarum necessitate című beszédének egyik forrása, *Egyháztörténeti Szemle* 15(2014/4), 20–50.

¹⁰ DIENES Dénes: A hazai iskolázás helyzetének kritikája az 1669-es pataki zsinat tükrében, *Sárospataki Füzetek* 12(2008/2), 107–114.

¹¹ Két különböző dologról van szó: az egyik az iskolaügy fontosságának hangsúlyozása Apáczainál, miközben 1945 után minden rendszer és kormány a szükségesnél kevesebb erőforrást biztosított erre a célra; a másik az, hogy a beköszöntő beszéd egyházat bíráló sorait fel lehetett volna használni a kommunista propaganda céljaira – erre viszont a református presbiter Bán Imre nem volt hajlandó.

¹² A cím első fele ebben a korszakban már közhely, a „barbár állapot” ugyanakkor előrejelzi a hangnemet.

zatérve ismét taníthatott, de most már színvonalasabb helyen, akár kollégiumban is. A külföldet is megjárt tanárok nagy része néhány esztendő után lelkészre szenteltette magát, s egy jelentősebb gyülekezet papja lett, jó eséllyel arra, hogy később egyházi vezető (esperes, szuperintendens) váljék belőle. A magas halandóság és a járványok miatt számos fényesen induló életút derékba tört, tehetséges fiatalok haltak meg nagy számban idő előtt.¹³

Voltak már ezekben a korai időkben is kivételek, olyan tanárok, akik ragaszkodtak a foglalkozásukhoz, s nem akartak lelkészek lenni. Én elsősorban sárospataki példákat ismerek, őket említem meg röviden. Szikszai Fabricius Balázs (1530–1576) emelte magas, kollégiumi szintűvé a pataki oktatást, s rövid ideig Kolozsvárott is működött.¹⁴ A szláv (szlovák) anyanyelvű Thoraconymus Mátyás (?–1586) Késmárkon, Kassán és Patakon tanított, s egy levelében meg is fogalmazta célját: „Én, ha Isten is úgy akarja, az ifjúság nevelésének fogom szentelni magam, hogyha ez nem itt lesz [t. i. Késmárkon], akkor másutt.”¹⁵ Hasonló volt hozzájuk Krakkai Demeter (?–1598), aki egy főnemes ifjú, Forgách Mihály házitanítójaként kezdte a pályáját, majd szintén a Bodrog parti Athén iskolájában dolgozott szinte utolsó leheletéig, betegen is előadást tartva.¹⁶ A mintát e korai tanári életutakhoz Németországban kell keresnünk: Szikszai Fabriciusnak személyesen Melanchthon javasolta, hogy tanítson, de hasonló példát nyújthatott a bártfai evangélikus kollégium (Szikszai Fabricius és Thoraconymus is megfordult itt), ahol Leonhard Stöckel állt hosszú ideig a tanintézmény élén.¹⁷ A 17. század elején – úgy tűnik – átmenetileg megfogyatkoztak az ilyen pedagógus-egyénségek. Az 1622-es nagy pestisjárvány után, amely elvitte a pataki kollégium tehetséges ifjú tanárát, Filiczki Jánost is, a lelkészhiány miatt bevezették azt a rendszert, hogy a peregrinációból hazatérő diákok három esztendeig taníthattak, s utána el kellett menniük lelkésznek.¹⁸ Az Apáczai Csere-beszéd megírása körüli években újra fordult a kocka Pa-

¹³ A tipikus életpályák jól azonosíthatók, ha egy életrajzi adattárat nézünk meg, pl.: SZABÓ András: *Coetus Ungaricus. A wittenbergi magyar diáktársaság (1555–1613)*, Budapest, Balassi Kiadó, 2017, 85–294. – L. még: KLANICZAY Tibor: Értelmiség az egyetem nélküli országban, in: Klaniczay Tibor: *Pallas magyar invadékkai*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985, 77–85.

¹⁴ Szabó: *Coetus*, 245–248.

¹⁵ SZABÓ András: Levelek és levelezés a kései humanizmusban, in: Szabó András: *Respublica litteraria. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok a késő humanizmus koráról*, Budapest, Balassi Kiadó, 1999, 103–104.; SZABÓ András: Thoraconymus Mátyás levél- és beszédgyűjteménye mint tankönyv, in: Kecskeméti Gábor – Tasi Réka (szerk.): *Filológia és textológia a régi magyar irodalomban*, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2012, 127–137.

¹⁶ Szabó: *Coetus*, 180–181.

¹⁷ SZABÓ András: Párhuzamos életrajzok: Leonhard Stöckel – Szikszai Fabricius Balázs (Bártfa – Sárospatak), in: Kónya Péter (szerk.): *Leonard Stöckel a reformáció v. srednej Európe*, Prešov, University of Prešov, 2011, 210–216.

¹⁸ DIENES Dénes – UGRAI János: *A Sárospataki Református Kollégium története*, Sárospatak, Hernád Kiadó, 2013, 22.

tacon, s ismét megjelentek a hivatásos tanárok, köztük Buzinkai Mihály¹⁹ és Pósa-házi János,²⁰ akik a kollégium elűzése után is tovább tanítottak Gyulafehérvárott.

Ilyen előzmények után nézzük meg, mit mond Apáczai Csere, aki mesterén, Bisterfelden keresztül a herborni reformpedagógiához csatlakozott, s hollandiai példákat hozott magával a teológiai doktorátus mellé. Először is legfontosabb az iskola: „Mert az iskolára olyan nagy szükség van, és olyan sokféle haszon, mely az iskolából származik, hogy vannak, sőt érzéketlennek kell lennie annak, aki ezt magától föl nem fogja, be nem látja.”²¹ Végigtekint az iskolarendszeren, s a népiskolákkal kezdi, több mint kétszáz esztendővel a kötelező alapfokú iskoláztatást elrendelő törvény előtt. Itt már rögtön indulatossá is válik: „Ideje már, hogy felébredj, te álmos, te mámoros, te hályogos szemű magyar nép! Végre, végre ébredj fel az álmokból, leheld ki magadból Bakkhoszt, kinek folyton áldozol, oszlasd el gyógyírral szemeid homályát! [...] serkenj fel, és állíts alsó iskolákat!”²² Azután áttér az úgynevezett triviális iskolákra, amelyek nagyjából a mai középiskoláknak felelnek meg. Ezekkel kapcsolatban nem fogalmaz meg kritikát, csak azt, hogy nincs hová továbbmenniük az ezekben végzőknek, mert hiányzik a korszerű felsőfokú képzés, a meglévő intézményekben nem tanítják a modern tudományokat. Ne felejtjük el, az 1650-es években vagyunk, ez az az időszak, amikor megváltozik az európai tudományos gondolkodás, elindul a természettudományok fejlődése.²³ Ismét idézem a beszédet: „Ha nem lennénk érzéketlenek, mint a vas, mindezeknek a tárgyknak nyilvánvaló szükségessége és haszna [...] arra indíthatott volna már eddig is bennünket, hogy egyetemeket, vagy legalább a meglévőknél sokkal színvonalasabb kollégiumokat és főiskolákat állítsunk fel, és tartsunk fenn.”²⁴

Az egyetemek és főiskolák egyaránt szükségesek az egyház és az állam számára: „... egyedül ezek az iskolák állíthatják az állam kormányrúdjához a legkiválóbb vezető embereket. a legigazságosabb bírakat és a legbölcsebb tisztviselőket, akik alkalmasak az állam igazgatására és kormányzására.”²⁵ Itt a németalföldi példára hivatkozik: „Hát ugyan a holland népet, melynek szárazon és tengeren oly nagy a hatalma, mi segítette a túrhetetlen spanyol iga lerázására? Mi adta vissza neki a szabadságát? Állítom, hogy az egyetemek! És mi tartja folytonosan virágzó élet-erőben? Az egyetemek és főiskolák!”²⁶ Vitatkozhatnánk Apáczaival, hogy Európa

¹⁹ KŐSZEGHY Péter (szerk.): *Magyar művelődéstörténeti lexikon – középkor és kora újkor*, I. köt., Budapest, Balassi Kiadó, 2003, 483.

²⁰ BÁNKI Éva: *Pósa-házi János*, in: Kőszeghy Péter (szerk.): *Magyar művelődéstörténeti lexikon – középkor és kora újkor*, IX. köt., Budapest, Balassi Kiadó, 2009, 230–231.

²¹ Orosz: *Apáczai*, 181–182.

²² Uo., 184.

²³ FOUCAULT, Michel: *A szavak és a dolgok. A társadalomtudományok archeológiája*, ford. Romhányi Török Gábor, Budapest, Osiris Kiadó, 2000, 35–98.

²⁴ Orosz: *Apáczai*, 187.

²⁵ Uo., 191. – Ez az értelmiségi illúzió, amely szerint a legképzettebbeknek kell vezetnie az államot, már Platón *Allamában* is megtalálható.

²⁶ Uo., 191–192. – Orosz Lajos fordítása tévesen „belga” népről beszél, mivel a latin szövegben „Belgicus” áll, ezt azonban legfeljebb németalföldinek, vagy észak-németalföldinek lehetne fordí-

akkortájt leggazdagabb országának bőven volt pénze a felsőfokú oktatásra, de el kell ismernünk, van igazság abban, amit mond.²⁷ Szembeállítja ezzel a hazai viszonyokat, míg Hollandiában a vezető tisztségeket betöltők doktori címmel is rendelkeznek, addig „ezeknek székeit nálunk békében és háborúban gyakran csupa műveletlen, semmihez sem értő ember foglalja el, emberi bábok inkább, semmint eszes emberek”.²⁸ Az indulat sodrában a személyes sérelem is előbukkan: „...benünket [t. i. magyar tanárokat] semmibe sem vesznek, tudatlanoknak tartanak; s bár a külföldi egyetemek egyeseket közülünk a legmagasabb fokra emeltek, idehaza mégis mindannyiunknak a legutolsó padosorokat kell elfoglalnunk valamennyi egyházi ember mögött.”²⁹ Utalás ez arra, hogy a teológiai doktorátussal hazatérő Apáczai Csere nem kapta meg a neki járó megbecsülést, a gyulafehérvári főiskola vezető professzora csak külföldi lehetett. Ezen a ponton aztán teljesen elszabadulnak az indulatok:

„...Magyarország és Erdély istentagadással, igazságtalansággal, mértéktelenséggel és állhatatlansággal van tele [...] ebben az országban mindenféle bűn megtalálható, s ezek szüntelen harcban állnak a tisztességes erkölcsökkel [...] De szeretném tudni, honnan van a mi házi tűzhelyeink körében is annyi gonosz család, annyi rossz családapapa, családaya, rakoncátlan fiú, csalárd, verekedő és kegyetlen földesúr, ármányos és hűtlen szolga? És honnan vannak egyházunkban annyian a keresztyénség alapelemeit nem ismerő, lelkipásztori álarcot magukra öltött papok, lomha hájtömegek, papi állásokkal üzérkedők, farkasok, bérencek? És az iskolában annyi élősdi éhenkórász, a tudományok híveinek álarcát magukra öltött üresfejű emberek, az iskolaügyek rókái? És az állami életben annyi megvásárolható bíró, Bileám-követő ügyvéd, annyi igazságtalan per, méltatlan adóztatás, zaklatás, zsarolás? És a nép körében annyi panasz, siránkozás, sóhajtás és jajgatás: És mindenfelé annyi feldúlt ház, birtok és falu, romos város, piszkos utca, elcsúfított, ronda tér? És – hogy röviden megmondjam, ami a nyelvemen van – honnan van annyi nagyon rosszul intézett közügy? Onnan, hogy nincs nekünk magyaroknak egyetlen egy egyetemünk sem...”³⁰

A hang itt már szinte prófétai, ilyen ószövetségi hevülettel Károlyi Gáspár ostromta korának főnemeseit fiatalkori művében, a *Két könyvben*.³¹ S logikus a következ-

tani, mivel Belgium akkor még nem létezett, belga nép pedig mindmáig nincs, csak flamandok és vallonok vannak. (Ahogyan a közismert vicc csattanója mondja: „...és hova álljanak a belgák?”)

²⁷ Van realitása annak, hogy az iskolarendszer fejlesztésén keresztül lehet egy nehéz helyzetben lévő államot/népet felemelni: ezzel próbálkozott az első világháború után Klebelsberg Kunó.

²⁸ Uo., 192. – Ez a kemény politikai tartalmú mondat önmagában is megmagyarázza, miért maradt a beszéd kéziratban.

²⁹ Uo., 193.

³⁰ Uo., 194–195. – Apáczai lesújtó képet fest az ország, s benne az egyház és az iskolarendszer állapotáról (amely nem csak a 17. század közepére illik rá), de mindezt a hazai protestáns egyetem hiányára vezeti vissza.

³¹ „Nincsen vége az nagy kegyetlenségnek, nincs az fosztogatásnak, ártatlan véreknek ontásának; az szegény községnek bőrt lenyúzzák, húsát levonszák, tetemét megrontják, mint az mészárszékre való oktalan baromnak, minden igazságot és szabadságot elfordítanak; ha aranyat vagy ezüstöt

tetés: „Így bizony rászolgálunk arra, hogy a körülöttünk lakó nemzetek úgy beszéljenek rólunk, mint a legértelmetlenebb és legtudatlanabb, ostoba és lusta emberekről, akik már csecsemőkorunktól kezdve állati butaságra vagyunk kárhozthatva.”³²

A második részben már inkább az egyházi és iskolai visszaságok felé fordul a beszéd szerzőjének tekintete. Mivel Erdélyben a református lelkészek kollektív nemességgel rendelkeztek, számos jobbagyszármazású fiatalembert csak a társadalmi emelkedés vonzott erre a pályára. Apáczai némileg igazságtalanul általánosítva úgy véli, hogy ők a nemesi és polgári származásúakat kiszorítják az iskolákból. „... a papi szöszékeket is ezek az emberszörnyek foglalják el, de vonakodnak attól, hogy teljesen a lelkési szolgálatnak szenteljék magukat.”³³ Ugyancsak nagy baj, hogy sokan hivatástudat nélkül tanítanak: „Bizony, csak egy ideig, mert az a remény fűti őket, hogy nemsokára egyházi szolgálatra léphetnek elő.”³⁴ Sokszor csak rossz tanárok váltogatják egymást, s ha az egyiknek van valamilyen bevett módszere, amivel eredményt ér el, azt a következő kolléga lerontja. Azok sem járnak feltétlenül jobban, akik jó tanárok:

„Ha ugyanis netalán egy tanítónak termett egyén kerül az iskolába – legyen az bár minden dologban tudós, szorgalmas, hasznos és tanítványai szemében szeretetre méltó, de nem igyekszik kiérdemelni a nép jóindulatát azzal, hogy gyakran tart számukra prédikációkat, és így nem szerez népszerűséget magának – akkor mindenki tudatlannak és használhatatlannak mondja, lustának a legfőbb dologra: így nem érdemel fizetést, hanem ki kell dobni az iskolából.”³⁵

Mit lehet ilyenkor tenni? „Ha [...] olyan korba csöppentünk bele – mondja Apáczai –, melyben a bölcsességet és annak professzorait lyukas garasra sem becsülik, semmivel sem többre, mint a legnagyobb tudatlanságot, akkor essünk kétségbe azonnal? Hagyjuk faképnél az iskolát? Fittyet hányjunk talán a jövőre? Nem! Szégyenen és gyalázaton keresztül nekifeszülve az erény felé kell törekednünk!”³⁶

Az egyik korábbi idézetben láthattuk már, hogy Apáczait az is nyomasztotta, hogy „mindannyiunknak a legutolsó padosorokat kell elfoglalnunk valamennyi egyházi ember mögött”. Ezt aztán részletesebben is kifejti:

---

kévének, az szegén községre tátják torkokat, álnokságot fognak és patvart hozzájuk, hogy kivessék az szegény embertől, az mi nála vagon; ha mezőt vagy házat kévének, az szegény embert ottan kiűzik az ő örökségéből; ha házat vagy várat rakatnak, szegény ember vérevel rakják és keretik az ő várokat, fáradságoknak, munkájoknak jutalmát meg nem adják. Annak felette uzsurasággal, álnoksággal, komplársággal gazdagítják az ő tárházokat.” – KÁROLYI Gáspár: *Két könyv*, in: SZABÓ András (szerk.): *Károlyi Gáspár a gönci prédikátor*, Budapest, Magvető Kiadó, 1984, 77–78.

³² Orosz: *Apáczai*, 195.

³³ Uo., 196. – Orosz Lajos szövegkiadásának előszava emiatt magyarázkodni kényszerül: Uo., 70.

³⁴ Uo., 198.

³⁵ Uo., 199.

³⁶ Ua. – Itt újra sikerült Apáczainak egy örök értelmiségi dilemmát megfogalmaznia, s a válasza Madách *Ember tragédiájának* befejezésére rímel: „Mondottam, ember: küzdj, és bízza bízzál!”

„Egyébként mindenki előtt nyilvánvaló, hogy az iskolamestereket a legnagyobb megvetésben és lenézésben részesítik, amennyiben a kézrátétel szertartása után (amely Kálvin szerint középszerű) felfuvalkodottságukban olyan nagyra kezdik tartani tudásukat és szentségüket, hogy tudós professzoraikat, második szüleiüket, magukhoz képest alábbvalónak tartják, isteni és emberi törvények ellenére azok elé helyezik magukat.”³⁷

Itt egy Salánki István nevű pataki tanár folyamatos mellőzését említi, de a sárospataki kollégiumban csak Salánki György volt, aki aztán otthagyta az iskolát és lelkész lett.³⁸ Majd így folytatja:

„Mert ha megkérdezzük az illetőket a papok és a rektorok közötti különbségről, kirívó dölyffel és göggel vágnak vissza, hogy a pap szent ember – mert a »pap« szónak ez a jelentése a magyaroknál, mintha a felszenteléskor ama hírhedt, letörölhetetlenül beégetett pápista bélyeget kapták volna meg, de a rektor, legyen bár a teológia professzora, s képezzen bár önük sokkal nagyobb tudású szónokokat, bizony csak rektor marad. Lekicsinylésből így beszélnek a rektorokról.”³⁹

Hasonlóan erős kritikát kapnak a világi felügyelők és kurátorok is, legfőképpen a kolozsvári gimnázium épületének leromlott állapota miatt:

„Az egész elmúlt esztendő folyamán még nem tudtuk elég jól helyreállítani az egyetlen auditoriumunkat sem, ahol ünnepi beszédet tarthattunk volna (szégyen, hogy az én beszédemet is így sokáig kellett halasztanom!), s ahol általános vizsgát vagy nyilvános vitatkozást rendezhettünk volna. És hol van a hat tanterem a hat osztály számára? És hol vannak a hálótermek oly sok növendékünk részére, akiket nem tudunk foglalkoztatni, és még sokkal több olyan növendékünk részére, akik férőhely hiányában elszakadtak tőlünk!”⁴⁰

A tanulókat segíteni kellene, ezt a tanáraik erejükhöz képest megteszik:

„ők, akiket az egyetemek Isten segítségével ünnepélyesen bocsátottak ki a tanítói pályára, visszautasították már néhány egyház meghívását fényes papi állásokra, mert a legnagyobb küzdelmek, nyomorúság, viszontagság, szegénység, megvetett helyzet, hálátlanság és számtalan egyéb bajok s kellemetlenségek között is szívesebben díszítik erejükhöz képest saját Spártájukat annak viszontagságos helyzete ellenére is, mintsem hogy elhagyják őrhelyüket, ahová Isten állította őket. Szüntelenül arra intenek, buzdítanak és ösztönöznek mindenkit,

³⁷ Uo., 200–201.

³⁸ MAKKAJ László: A Kollégium története alapításától 1650-ig, in: *A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára*, Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1981, 47.

³⁹ Orosz: *Apáczai*, 201. – Ez az első jele annak a feszültségnek, amely a református lelkészek és az egyház alkalmazásában dolgozó tanárok között sokáig fennállt, s nyomokban néhol még ma is érzékelhető.

⁴⁰ Uo., 203.

hogy teljesítse igaz keresztényhez illő kötelességét az iskolaügy előmozdítása terén.”⁴¹

A beszéd végül a világi felügyelőkhöz intézett kéréssel zárul: támogassák az iskolát, adjanak a hat osztálytanítónak fizetést.

Ha végigtekintünk ezek után az oráción, s lehántjuk róla a szubjektív, de érthető indulatokat, az látszik, hogy Apáczai Csere János egy református értelmiségi réteg, a tanítók és tanárok igényeit fogalmazza meg – először a magyar történelemben, s pedagógiai reformelképzeléseinek logikus folyományaként egy református egyetem megalapítását tartja szükségesnek. Ezt az egyetemtervet néhány év múlva – a legalkalmatlanabb történelmi körülmények között – külön is kidolgozta.⁴² Hiába volt a legtöbb esetben igaza, nem rajta múlt, hogy elképzelései papíron maradtak.

ABSTRACT

András Szabó: On the Reformed teaching profession in the opening speech of János Apáczai Csere in Cluj/Klausenburg/Kolozsvár

In the history of the Protestant schools in Hungary and Transylvania, the pastor's and teacher's professions intertwined. At the beginning of their career, many of the pastors worked as teachers, and then moved on to occupy more prestigious preaching posts. At the same time, there were teachers with a vocation who devoted their whole lives to teaching. The most prominent of these was János Apáczai Csere, who lived in the mid-17th century, studied under Johann Heinrich Bisterfeld, joined the Puritan doctrine in the Netherlands and returned to Transylvania with a doctorate in theology. In his inaugural address in Cluj in 1656, he outlined the state of education, not refraining from criticising the ecclesiastical and political situation. Referring to the example of the Netherlands, also he saw the solution in the large-scale development of education and the foundation of a university. This impetuous speech was understandably preserved in manuscript form, with the original Latin text appearing at the end of the 19th century and the Hungarian translation in the mid-20th century. Although it has already been analysed and studied in detail by many, it is worth revising it again and again, as every era can find lessons in it for the present.

***

Keywords: Apáczai Csere János, reformed schools, Transylvania, teachers and preachers, inaugural address

⁴¹ Uo., 204. – Apáczai itt többes számot használ, de saját magáról beszél.

⁴² APÁCZAI CSERE JÁNOS: *A magyar nemzetben immár elvégére egy academia felállításának módja és formája*, in: Uo., 214–228.